

Izabela Ratman-Liwerska

ORGANIZACJE SPOŁECZNE A TEORIA KONFLIKTU

W historycznym rozwoju masowe organizacje ludzi pracy, a szczególnie klasy robotniczej, niezależnie od ustroju były i są wyznacznikiem wpływów społeczeństwa na funkcjonowanie mechanizmów państwa. Marksistowsko-leninowska myśl polityczna wyznacza tym organizacjom trwałe miejsce w socjalistycznym ustroju, traktując je jako ważne ogniwo rozwoju demokracji.

Ale jak twierdzi Włodzimierz I. Lenin "nie wystarczy głosić demokrację, nie wystarczy proklamować ją i uchylać, nie wystarczy powierzać sprawę jej urzeczywistnienia przedstawicielom ludu w instytucjach przedstawicielskich. Trzeba budować demokrację natychmiast, od dołu, w oparciu o inicjatywę samych mas, o ich czynny udział w całym życiu państwowym, bez nadzoru z góry bez urzędników¹".

W teorii marksistowsko-leninowskiej organizacje społeczne stanowią jedną z form bezpośredniej demokracji politycznej, zapewniającej ludziom pracy realizację władzy. Nie utożsamia się ich ze sferą życia państwowego ale widzi się ich ściśle z nim związek. Związek ten rozpatruje się w układzie: państwo-organizacje społeczne-obywatel, analogicznie do szerszej analizy stosowanej w marksizmie, którą określają pojęcia: społeczeństwo - klasa - grupa - kolektyw - jednostka. Analiza tej relacji pozwala

zinterpretować charakter organizacji społecznej jako instytucji demokracji socjalistycznej, która umożliwia obywatelom przenoszenie się w celu zaspokojenia ich różnorodnych potrzeb, przenosi te interesy i potrzeby na grunt socjalistycznego państwa oraz formułuje i wyraża wobec państwa opinie, będące pochodną tychże potrzeb i interesów.

Aktywność społeczna ludzi zmieniała się w ciągu dziejów zależnie od warunków ustrojowo-politycznych i gospodarczych oraz kategorii zmieniających się potrzeb ludzkich.

Co wpływa zatem na ogromne zróżnicowanie organizacji społecznych i w ogóle od czego zależy ich istnienie? Znaczący problematyki uważają, że w warunkach socjalistycznych przyczyną powstawania organizacji społecznych jest niejednolita struktura socjalna społeczeństwa, którą wyrażają specyficzne interesy poszczególnych grup i warstw społecznych. Te specyficzne interesy istnieją mimo zlikwidowania sprzeczności klasowych. Podstawą działania na przykład związków zawodowych jest cecha produkcyjno-branżowa, związków twórczych - cecha profesjonalna a organizacji ideowo-wychowawczych młodzieży - cecha fizjologiczna, którą jest wiek. Cele i interesy organizacji społecznych wyzwalane są często obiektywną potrzebą aktywizacji wysiłków społecznych w określonym obszarze rzeczywistości, na przykład w sporcie lub kulturze regionalnej.

W nowoczesnych ujęciach problematyki stowarzyszeniowo-organizacyjnej wybiera się jedną z głównych teorii politycznych, dotyczących dwojakich sposobów widzenia społeczeństwa industrialnego. Jedna z teorii określana coraz częściej jako "utopijna", tłumaczy funkcjonowanie struktury społecznej zasadą ugody, wynikającej z ogólnej zgody co do wartości /"consensus omnium"/ i zapewniającej jej spójność. Druga zaś, jak się zdaje bardziej racjonalna, podkreśla znaczenie konfliktu i opiera się na przekonaniu, że spójność i porządek w społeczeństwie opiera się na sile i dominacji jednych oraz podległości innych. W związku z tą dwoistością sposobów widzenia współczesnego społeczeństwa w socjologii wyróżnia się dwie teorie, a mianowicie:

- "integracyjną", w której struktura społeczna pojmowana jest jako zorganizowany system;

- "koercyjną", w której struktura społeczna jest formą organizacji utrzymywanej przez siły i przymus i będącą w ciągłej zmianie.

Na gruncie integracyjnej teorii struktury społecznej jednostkami analizy socjologicznej są "systemy społeczne", czyli dobrowolne związki ludzi, którzy posiadają pewne wartości i tworzą instytucje dla zapewnienia sprawnej współpracy. W teoriach koercyjnych zaś nie dobrowolna współpraca i nie ogólna zgoda, lecz narzucony przymus pozwala na uzyskanie spójności organizacji społecznej. W terminach instytucjonalnych oznacza to, że w każdej organizacji społecznej pozycje ludzi związane są ze sprawowaniem kontroli nad innymi pozycjami dla zapewnienia skutecznego przymusu, co oznacza zróżnicowaną dystrybucję władzy zwierzchniej staje się w sposób niezmienny czynnikiem determinującym stały konflikt społeczny typu zbliżonego do konfliktu klasowego w tradycyjnym, na przykład marksowskim sensie. Źródłem tego konfliktu jest, jak się sądzi, układ ról społecznych i związane z nimi oczekiwania dotyczące dominacji i podległości.

Podstawowym zadaniem przy analizie konfliktu jest, jak uważa Ralf Dahrendorf, identyfikacja różnic wyposażonych ról w hierarchii zwierzchnictwa. Pozostałe etapy analizy natomiast będą związane z badaniem rozkładu władzy i zwierzchnictwa. Autor ten wyprowadza terminy od Maxa Webera, który władzę tłumaczy stosunkami rzeczowymi, zwierzchnictwo zaś - stosunkami nadrzędności i podporządkowania. Dla analizy konfliktu potrzebne jest, zdaniem R. Dahrendorfa, pojęcie jednostki "organizacji społecznej" analogicznej do pojęcia "systemu społecznego". System społeczny jest przez niego rozumiany jako pojęcie ogólne stosowane do wszelkich typów organizacji. Pojęcie organizacji społecznej natomiast odnosi się przez niego do związku opartego na panowaniu stosunków zwierzchnictwa czy konfliktu. Autor jest przekonany, że użytecznym określeniem tego specyficznego związku organizacyjnego jest termin "Herrschaftsverband" wprowadzony przez M. Webera. Oznacza on związki w rodzaju: kościoła, przedsiębiorstwa, partii politycznej, związku zawodowego lub klubu szachowego.

Rozpatrywanie organizacji społecznych tego typu należy pro-

wadzić, jak sądzi autor teorii konfliktu społeczeństwa przemysłowego, w aspekcie struktury przymusu w organizacji, w której rodzą się konflikty interesów i które stają się źródłem konfliktów grupowych. R. Dahrendorf przyjmuje, że charakterystyczną cechą organizacji społecznej jest zwierzchnictwo, także w takiej uniwersalnej organizacji społecznej jak społeczeństwo. Zwierzchnictwo to zarówno symbolizuje, jak i przyczynia się do osiągnięcia funkcjonalnej integracji systemów społecznych. Proces formowania się grup konfliktowych ujmowany jest przez autora teorii koercyjnej w formie modelu, którego podstawowym założeniem jest teza, że konflikt grup wynika z dychotomicznej dystrybucji władzy zwierzchniej w związkach opartych na panowaniu. Zróżnicowanie związane z poszczególnymi pozycjami rodzi sprzeczność interesów osób zajmujących te pozycje. R. Dahrendorfowi potrzebne jest w związku z tym pojęcie "grupy" i "quasi-grupy". Grupą jest związek interesu, w którym czynnikiem konstytuującym jest poczucie przynależności i minimum zorganizowania oraz polityczne wartości w postaci interesów jawnych, czyli wyrażanych w programach, ideologii. Prócz interesów jawnych mogą istnieć również interesy utajone. Quasi-grupy są takim typem zbiorowości, w którym osobnicy zajmują pozycje o identycznych interesach utajonych. Przy czym struktura ról w związkach może się charakteryzować konfliktową orientacją interesów utajonych².

Pojęcie konfliktu przewija się przez całą historię myśli politycznej i podkreślane jest szczególnie mocno w literaturze po drugiej wojnie światowej, w czasach, w których przełamują się różne tendencje tłumaczenia zjawisk współczesnych, jedne związane z orientacją polityczną socjalizmu, inne zaś charakterystyczne dla orientacji kapitalistycznej. Jednak wspólnym pomostem dla interpretacji zjawisk społecznych, dla przedstawicieli obu tendencji staje się coraz częściej dialektyczna interpretacja problematyki konfliktu. Społeczeństwo przemysłowe /"Industrielle Gesellschaft"/ charakteryzuje się dążnością do zmiany. Jej czynnikiem jest właśnie konflikt oparty o dychotomie i hierarchie. Kierunek zmiany społecznej związany jest natomiast z problematyką wolności i demokracji oraz z problematyką równości. W analizach naukowych typu socjologicznego oraz w ogóle w nau-

kach społecznych nie sposób ominąć tych zagadnień. Dlatego też anachroniczna wydaje się koncepcja systemu społecznego w ujęciu Talcotta Parsonsa i oparte o nią rozważania na temat organizacji stowarzyszeniowych³.

Na gruncie współczesnej socjologii analizuje się coraz częściej problematykę związku między strukturą organizacyjną a strukturą społeczną, badając zwłaszcza zagadnienie stosunków klasowo-warstwowych. Antoni Z. Kamiński na przykład uważa, że między strukturą społeczną globalną i strukturą organizacji występuje sprzężenie zwrotne: zmiany w sposobie działania organizacji pociągają za sobą zmiany w układzie klasowo-warstwowym oraz układ klasowo-warstwowo i związane z nim wartości ideologiczne i perspektywy społeczne określają przyjęte kierunki rozwiązań i zjawiska zachodzące w organizacji. Stopień uzależnienia organizacji od warunków zewnętrznych nazywany przez autora społecznym uwikłaniem, może być różny, zrównoważony lub nie, co stanowi o niskiej lub wysokiej racjonalności organizacji. Chodzi tu zwłaszcza o interesy uprzywilejowanych grup spoza organizacji.

Może więc występować zgodność lub brak zgodności między strukturami organizacyjnymi a strukturą społeczną a zależy od swoistych mechanizmów regulacji prowadzących do rozwoju struktur mechanistycznych albo adaptatywnych, bądź kreatywnych w organizacji. W syndromie mechanistycznym charakteryzującym się oddzieleniem sfery ekonomicznej od sfery politycznej regulatory działają w sposób autonomiczny i bezosobowy, do najważniejszych z nich należą mechanizmy: ekonomiczne z rynkiem wolnokonkurencyjnym, polityczne oparte na demokracji parlamentarnej, funkcjonowanie prawa i administracji państwowej. Istotą zmiany organizacyjnej polega, jak sądzi autor, na przeniesieniu się presji otoczenia zewnętrznego do wewnątrz organizacji, czyli z punktu widzenia systemu społecznego, na mechanizmie transformacji potrzeb społecznych w cele organizacyjne, mechanizmie ściśle uzależnionym od centralnych regulatorów w systemie społecznym.

W syndromie adaptatywnym sfera ekonomiczna i polityczna konkurują ze sobą, zróżnicowane grupy interesu w kompleksie organizacyjnym systemu politycznego są ze sobą w konflikcie. Or-

organizacje uzyskują zdolność do wypracowywania strategii. Podstawowym mechanizmem regulacji jest tu przebieg polityczny.

Może również istnieć odmienny syndrom społeczeństwa organizacji nazywany kreatywnym, który stanowi założony model krajów socjalistycznych. W modelu tym występuje dominacja stosunków horyzontalnych, symetrycznych i wartości indywidualnych związanych z koncepcją samorealizacji jednostek, możliwości rozwoju społecznego będą się tu wiązać ze stosowaniem skutecznych metod demokratycznego podejścia w sprawach decyzyjnych a miejsce interesów partykularnych zastąpi dążenie do wyboru najlepszych wartości. W tym postulowanym systemie wyzwolenie i racjonalne skanalizowanie energii ludzkiej oraz wzmocnienie motywacji i zaangażowania w działanie dla społeczeństwa będzie najbardziej pożądane. Mechanizmem regulacji ma tu być planowanie społeczne a istotnym czynnikiem korekcyjnym - kontrola społeczna nad działalnością organizacji sprawowana bezpośrednio przez jej uczestników akceptujących uniwersalne wartości i rozumiejących potrzeby społeczeństwa⁴.

W syndromie kreatywnym istotnym regulatorem powinna więc być zasada demokracji związana z samorządnością jako niezbędnym warunkiem aktywizacji politycznej i społecznej. Przy czym, jak pisze Władysław Markiewicz: "zasada demokracji czy ludowładztwa, stanowiąca atrybut socjalizmu może być urzeczywistniona w praktyce funkcjonowania nowoczesnego państwa jedynie poprzez stałe rozwijanie i poszerzanie uprawnień samorządowych wszelkiego rodzaju instytucji i organizacji społecznych. Istota zaś samorządności polega jego zdaniem na stworzeniu w skali ogólnonarodowej i ogólnopństwowej określonych ram instytucjonalno-strukturalnych zaspokajających potrzebę uczestnictwa obywateli we współdecydowaniu o wszystkich obchodzących ich sprawach. Jednak samorządność ta nie może wyzwolić się w warunkach, kiedy centralizm demokratyczny, stanowiący podstawę ustrojową państwa socjalistycznego, wyradzał się w centralizm biurokratyczno-technokratyczny, kiedy stronnictwa sojusznice - podobnie jak wszystkie organizacje i stowarzyszenia - były traktowane przez rządzącą partię, a ściślej mówiąc przez utożsamiający się z nią jej aparat, czysto instrumentalnie"⁵.

Antoni Z. Kamiński dostrzega istnienie skomplikowanych związków między strukturą organizacyjną a centralnym mechanizmem regulacji, opartych na rozmaitych czynnikach zmiany dokonującej się zawsze, jak twierdzi, w warunkach kryzysu społecznego i rozbitcia tradycyjnego układu władzy i przywilejów⁶. Jest to jedna z ważniejszych socjologiczno-politycznych prawidłowości potwierdzana przez najwybitniejszych znawców problematyki konfliktów społecznych. W świetle rewolucyjnej praktyki społecznej oraz marksistowskiej dialektyki kryzys i odnowa są określeniami alternatywnymi. W. Markiewicz dokonując rzetelnej i głębokiej analizy polskich kryzysów po drugiej wojnie światowej a zwłaszcza klasowej analizy sierpniowego protestu robotniczego w postaci strajków, które uważa za przejaw szczególnej postaci konfliktu społecznego, podkreślił dobitnie tę prawidłowość historyczno-socjologiczną, według której "naprawę gruntowne reformy społeczne są z reguły pobudzane i okupowane przez równie głębokie kryzysy". Zródłem zaś kryzysu sierpniowego, podobnie jak i wydarzeń 1956, 1968, 1970 i 1976 roku są - jak przypuszczają - decyzje plenum sierpniowo-wrześniowego Polskiej Partii Robotniczej w 1948 roku, kiedy to proklamowano "odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne, z zaakceptowaniem centralistyczno-biurokratycznego modelu budownictwa socjalistycznego charakterystycznego dla związanej z nazwiskiem Stalina tzw. epoki błędów i wypaczeń, nie przystosowanego do osobliwości kulturowych oraz tradycji patriotycznych i demokratyczno-rewolucyjnych narodu polskiego"⁷.

Istotne dla omawianego tematu są również te stwierdzenia W. Markiewicza, które wskazują na związki i zależności wzajemne między działaniami spontanicznymi i zorganizowanymi, na związki między organizacjami i systemem społecznym. Konflikty społeczne, których skutkami są zjawiska kryzysowe w dziedzinie ekonomicznej, politycznej, socjalnej, obyczajowej i moralnej ujawniają się również w funkcjonowaniu takich organizacji jak partia, w której istota kryzysu sprowadza się "z jednej strony do zachowania wiarygodności partii jako takiej, czyli jako całości w społeczeństwie, a z drugiej strony do poważnego zachwiania zaufania szeregowych członków partii do tzw. ekip kierow-

nicznych oraz do uznanych za wysoce niedemokratyczne metod ich konstytuowania się. /.../ Gdybyśmy aktualną sytuację Polski zdefiniowali lapidarnie jako splot czy wiązkę wielorakich kryzysów, z których najbardziej rzucającym się w oczy i dla gospodarstw domowych najdokuczliwszym jest kryzys ekonomiczny, to jednak za najgroźniejszy z nich uznać by trzeba kryzys w partii. /.../ Rozpoznanie i uświadomienie sobie przez marksistów rozmiarów, zasięgu i głębi zjawiska wyobcowania się partii ze społeczeństwa, uważam za sprawę podstawową, stanowiącą warunek sine qua non przezwyciężenia groźnego kryzysu politycznego a w ślad na tym także sprzęgniętych z nim kryzysów w pozostałych segmentach systemu państwowego"⁸.

Tak więc problematyka organizacji społecznych to problematyka funkcjonowania systemów polityczno-ideologicznych, kulturowo-społecznych i ekonomicznych społeczeństwa dążącego do prawdziwej a nie fasadowej demokracji.

sierpień 1988

Przypisy:

¹W.I. Lenin: Zjazd Delegatów Chłopskich. W: I d e m: Dzieła wszystkie. T. 31, Warszawa 1987, s. 268-269.

²R. Dahrendorf: Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym. W: W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki /wyb./: Elementy teorii socjologicznych. Warszawa 1975, s. 429-449.

³Patrz niżej.

⁴I d e m: Gesellschaft und Freiheit. München 1961.

⁵W. Markiewicz: Konflikt społeczny w PRL. Poznań 1983, s. 73-79.

⁶A.Z. Kamiński: Organizacja a struktura klasowo-warstwowa. W: W. Morawski /red./: Organizacje. Socjologia struktur, procesów i ról. Warszawa 1976, s. 80-82.

⁷W. Markiewicz:⁴ op. cit., s. 41.

⁸Ibidem, s. 13, 20, 27.